

Prokop Tomek

OKRES NA VÝCHODĚ 1960–1989

Občané a nejnižší článek
Státní bezpečnosti
na příkladu okresu
Havlíčkův Brod

Vyšehrad

Rodičům, kteří v tom žili.

Obsah

Úvod	9
Prameny	9
Historické souvislosti	13
1. Státní moc a její nástroj	15
Obsah pojmu Státní bezpečnost	15
Nástin vývoje organizace Státní bezpečnosti na úrovni okresu	17
Fungování okresního oddělení StB: propojení, metody činnosti	26
Příslušníci okresního oddělení StB:	
původ, politické a společenské aktivity	32
Nástroje činnosti: agenturní síť a technické prostředky	69
2. Nepřítel	107
Charakteristika kraje a okresu	107
Tři hlavní směry činnosti	109
Vnější nepřítel	111
Vnitřní nepřítel	120
Šedesátá léta	129
Období rané „normalizace“	133
Vzrůst opozičních aktivit občanů	148
Mládež	160
Ochrana ekonomiky	176
Klid a pořádek	183
Represe a prevence	195
3. Konec komunistického režimu: demonstrace, skartace, prověrky	203
Závěr	223
Ediční poznámka	226
Seznam literatury	227
Seznam pramenů	229
Seznam zkratk	230
Jmenný rejstřík	234

Prameny

Existence bezpečnostního aparátu a zejména Státní bezpečnosti (StB) v naší zemi v období před listopadem 1989 bývá vnímána nejružnějším způsobem. Stále více je ale zřejmé, že je třeba ji považovat za (ne více a ne méně) pevnou součást tehdejší skutečnosti. V souladu s pravidly fungování komunistického režimu a odrážející implicitně stav společnosti i momentální politický vývoj.

V dosavadních, stále nečetných pokusech o popsání tohoto fenoménu převládá koncentrace na elity Státní bezpečnosti i její protivníky (odbojáře, nepřátele, disidenty). Většinou na známé osobnosti v prostředí velkoměst. Dosud málo popsána je naopak situace na periferii, mimo centra, mimo elitu hlavního města. Předkládaná publikace se proto snaží popsat různé aspekty existence Státní bezpečnosti na úrovni jejího nejnižšího článku – okresního oddělení. Zpracovat vývoj v rámci jednoho územně neměnného konkrétního okresu za celé období existence StB (1945–1990) není možné. Nejde ani tak o časový rozsah, ale především o změny v územně správní podobě Československa. Okresy byly roku 1960 významně reorganizovány, jejich počet se radikálně zmenšil, regiony a jejich části byly organizačně přesouvány do jiných krajů apod. Proto je pro daný účel vhodné období let 1960–1990, kdy se podoba územně správního členění neměnila (bez ohledu na federalizaci státu).

Dané období je ale dokonce jistou etapou, a to dobou konsolidované vlády komunistů. Po čtyřicátých a padesátých letech budování přišla nová etapa, ostatně symbolizovaná prohlášením Antonína Novotného v roce 1960 o dobudování socialismu v Československu. Kritický moment pražského jara v tomto ohledu zřejmě nehraje podstatnou roli. Vždyť samotní reformátoři nikdy neměli v úmyslu dovolit zásadní změnu politického systému v Československu, a nebýt okupace armád Varšavské smlouvy, museli by patrně šíření struktur občanské společnosti mocensky zastavit sami.

Předmětem našeho zájmu je okres Havlíčkův Brod. Vyhovuje zejména proto, že jde o okres ve všech ohledech velmi průměrný. A právě proto vnitrozemský okres, bez významného průmyslu a společenských center, je pro ukázkou vztahů StB a občanů velmi vhodný.

Dané téma nebylo dosud historicky zpracováno. Co se týká zvoleného regionu a poválečného období, existují nepublikované práce jen s přibližným vztahem k tématu.¹ Pokud jde o činnost StB na úrovni okresu, rovněž mu nebyla prozatím věnována pozornost.² I literatura týkající se problematiky opozice, odporu, vztahu občanů a moci je zatím poměrně málo početná a zaměřuje se především na jevy s celorepublikovým významem nebo jen na klíčová období.

Publikace se opírá především o zatím málo využívané archivní materiály bývalé StB. Jsou to jednak zprávy o činnosti Oddělení StB Havlíčkův Brod, případně zprávy o činnosti Krajské správy Sboru národní bezpečnosti (SNB) – Správy StB Hradec Králové.³ Dále jde o operativní svazky a spisy StB, které vedlo Oddělení StB Havlíčkův Brod.⁴ Dalším druhem materiálů byly rozkazy, nařízení a směrnice ministra vnitra. K charakterizování profilu příslušníků Státní bezpečnosti posloužily prakticky výhradně personální spisy bývalých příslušníků SNB, uložené v Archivu bezpečnostních složek (ABS). Kromě dokladů o služebním postupu obsahují někdy i vlastní vyjádření ke krizovým momentům, například k osobním

¹ Arnot, Michal: Počátky komunistické represe na Havlíčkobrodsku. Diplomová práce FF UK, Praha 2002. Téma práce se vztahuje k období let 1948–1953 a mapuje aktivity občanů, kteří se uchýlili k metodám odboje proti nastupujícímu a dosud ne zcela upevněnému režimu; Míčová, Klára: Politické procesy v 50. letech 20. století na Havlíčkobrodsku – procesy se zemědělci v okolí Chotěboře. Magisterská práce katedry historických věd Fakulty humanitních studií Univerzity Pardubice, Pardubice 2005.

² Několik prací bylo alespoň publikováno k problematice organizace a činnosti krajských struktur StB jiných regionů v daném období: Žáček, Pavel: Proti vnitřnímu nepříteli. Nástin činnosti správy StB České Budějovice v roce 1989. In: Jihočeský sborník historický, 73/2004, s. 215–230; Žáček, Pavel: ŠtB na Slovensku za „normalizácie“. Ministerstvo spravodlivosti SR, Bratislava 2002; Žáček, Pavel: Nástroj triedneho štátu. Organizácia ministerstev vnútra a bezpečnostných zborov 1953–1990. Ústav pamäti národa, Bratislava 2005.

³ Zprávy o činnosti O StB Havlíčkův Brod jsou za období 1964–1979 archivně uspořádány v rámci fondu KS SNB Hradec Králové uloženého v Archivu bezpečnostních složek (dále ABS). Za období 1980–1982 existují v nezpracovaných přírůstcích ABS, za období 1983–1989 chybí. Zprávy KS SNB – S StB Hradec Králové zejména za 80. léta byly studovány ve fondech II. správy SNB, X. správy SNB a XI. správy SNB.

⁴ Byly studovány zejména dochované svazky a spisy vedené v 80. letech, abychom takto nahradili chybějící souhrnné informace o činnosti StB.

postojům v době pražského jara, nebo dokumentaci různých prohrěšků či vlastní náplně práce. Vzhledem k zaměření na konkrétní region byl ve Státním okresním archivu v Havlíčkově Brodě studován archivní fond Okresní výbor KSČ Havlíčkův Brod. Přestože neobsahuje žádné vlastní písemnosti StB, ukázal se být až překvapivě velmi zajímavý. Jako doplňkový materiál byl využit místní tisk Cesta Vysočiny a nečetné publikované memoáry. K osvětlení některých archivně nepokrytých událostí byly využity publikované i nově získané vzpomínky pamětníků.

Problémem studia takového tématu je torzovitost dochovaných pramenů, které k některým osobám a událostem neposkytují téměř žádné informace. Zejména období posledního desetiletí existence komunistického režimu v Československu je na místní úrovni prameny pokryto jen sporadicky.

Publikace je členěna na dva základní tematické okruhy: na otázky související s aparátem StB a se státní mocí a na důsledky existence bezpečnostního aparátu pro občany. V závěru – období konce režimu – se tyto dva okruhy prolínají. Obě tematické části jsou zpracovány chronologicky.

Základem této knihy byla studie obhájená v Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze 29. května 2006 jako práce diplomová a 22. září 2006 i jako práce rigorózní.

Základním pramenem byla písemná pozůstalost po Státní bezpečnosti. Hodnověrnost těchto materiálů bývá předmětem diskusí. Obecně se dá říci, že tyto materiály neobsahují vědomé nepravdy, faktograficky bývají spolehlivé, i když pochopitelně obsahují jen to, co StB dokázala zjistit. Svazky StB nebyly určeny k informování mimo MV, nebo dokonce ke zveřejnění. Není logické, aby byl jejich obsah nějak z tohoto hlediska „vylepšován“. Přetrvává představa, že do svazku zapisoval operativní pracovník především to, co bylo pro něj výhodné, a že upravoval vyznění spolupráce, aby dokládalo jeho pracovní úspěchy. V průběhu let bylo řízení, kontrola a úroveň činnosti příslušníků StB celkově na stále propracovanější úrovni. Kontrolu činnosti operativního pracovníka prováděl jeho nadřízený. Navíc se neseznamoval jen s písemnou dokumentací. Podle směrnic o spolupráci s tajnými spolupracovníky schvaloval návrh k získání kandidáta ke spolupráci a byl přítomen i vlastnímu vázacímu pohovoru. Dále se v průběhu spolupráce zúčastňoval kontrolních schůzek, na nichž měl přesně vymezeny kontrolní úkoly.

Jinou otázkou je výklad obsažených faktů. Ten se liší podle toho, zda jde o příslušníky moci nebo o ostatní tehdejší aktéry, a jiný je i ze současného hlediska. Pohled StB byl vymezený ideologicky, kulturně a zkoumal fakta s permanentní ostražitostí a podezřívavostí. Není překvapivé, že písemná dokumentace někdy neodpovídá názoru tajného spolupracovníka na

spolupráci či objektivní skutečnosti. Řídící orgán i tajný spolupracovník měli pochopitelně své osobní zájmy a jejich subjektivní pohled na průběh spolupráce, její význam a výsledky nemusel být totožný. Tajný spolupracovník (pokud neměl ve spolupráci vysloveně zálibu) se v řadě případů snažil sdělit co nejméně, nebo si i vyhrazoval právo o některých tématech (spolupracovníci, rodina) nic nesdělovat. Jeho řídící orgán ale kombinoval řadu zpravodajských nástrojů (další tajné spolupracovníky, odposlechy, cenzuru korespondence...). Předaná informace mohla znamenat důležitý kamínek do mozaiky, takže i zdánlivá maličkost mohla mít svůj význam. Řídící orgán byl ve výhodném postavení, protože znal celý obraz, ale tajný spolupracovník jen jeho malou část. Tato omezení je třeba brát v úvahu při zkoumání materiálů StB.

Někteří čtenáři sáhnou po této knize s očekáváním, že v ní najdou vysvětlení svých osobních zážitků nebo špatných zkušeností s bezpečnostním aparátem bývalého režimu. Tato práce není slovníkem. Pokud obsahuje konkrétní kauzy a jména (jsou vždy skutečná!), jedná se o příklady, charakterizující určité typy situací. Zájemci zde tedy najdou vysvětlení obecně platných postupů a vodítko, jak hodnotit aktéry a situace. Hlavním posláním publikace je být pomůckou, v níž lze najít nejen přehledy struktur StB a popis mechanismu jejich činnosti, ale hlavně skutečnou informaci o významu aktivit Státní bezpečnosti.

Pro další konkrétní informace pak ale musí čtenář oslovit dnešní správce archiválií Státní bezpečnosti, případně jiných složek bezpečnostního či politického aparátu.

Za pochopení pro volbu ne zcela běžného tématu diplomové a rigorózní práce a podporu děkuji profesorům Janu Rychlíkovi a Milanu Hlavačkoví i oponentovi dr. Jaroslavu Cuhrovi. Za zpřístupnění materiálů pak chci vyjádřit dík zejména Mgr. Světlaně Ptáčnickové z ABS Brno-Kanice a pracovníkům a pracovnícím Státního okresního archivu v Havlíčkově Brodě. Studium tématu bylo významně usnadněno díky podpoře dřívějšího zaměstnavatele – Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Policie ČR. Poděkování patří též redaktorce knihy Mgr. Pavlíně Zápotocké.

Historické souvislosti sledovaného období

Období let 1960–1989 lze označit za stabilnější fázi komunistického režimu v Československu. Léta 1960–1967 byla érou vlády prvního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta ČSSR Antonína Novotného. Několik krizových momentů přestál režim bez viditelné úhony. Chronologicky prvním byl v roce 1962 skandál se zatčením a odsouzením ministra vnitra Rudolfa Baráka, dřívějšího oblíbence Antonína Novotného. Následovaly choulostivé rehabilitace některých obětí politických procesů padesátých let. Přes odpor Novotného došlo i k rehabilitaci tzv. slovenských buržoazních nacionalistů, z nichž později výrazně zasáhl do politických střetů Gustáv Husák. V tomto období pomalu narůstal i politický dluh vůči Slovensku, na čemž měl výrazný podíl právě podezíravý postoj Antonína Novotného ke slovenským politickým požadavkům. V zahraničně politickém ohledu bylo citlivým momentem dramatické nahrazení Nikity S. Chruščova ve funkci generálního tajemníka ÚV KSSS Leonidem I. Brežněvem. Svě zaváhání k této změně nakonec Novotný přečkal bez patrné úhony. V ekonomické oblasti se na vztahu občanů k politickému vedení státu podepsala obecná stagnace a prakticky nulový postup prací na ohlašované ekonomické reformě.

To vše předcházelo dramatické změně na postu faktické hlavy státu – prvního tajemníka ÚV KSČ – v prosinci 1967. Tento moment i zcela bezprecedentní navazující události pražského jara byly již dostatečně popsány. Okupace vojsk Varšavské smlouvy 21. srpna 1968 znamenala zahájení procesu návratu centralistické vlády komunistů. Nebyl to ale prostý návrat před prosinec 1967. Charakter režimu zvaného „normalizační“ byl přes ideologické krytí ve své podstatě jednoduchý: tichá smlouva vnucená vládnoucí vrstvou komunistů obyvatelstvu (obě skupiny byly ale různým způsobem propojené a prorostlé). Smlouva spočívala v nedobrovolné loajalitě obyvatel stvrzované „rituály souhlasu“ (souhlas s okupací při prověrkách, veřejné prvomájové a listopadové manifestace, limitované „volby“ apod.) výměnou za záruku zajištění základních sociálních jistot.

Tímto způsobem dokázal „normalizační“ režim existovat dalších dvacet let. Ve vleku zahraniční politiky Sovětského svazu přijal v roce 1975 podpisem Dokumentu o bezpečnosti a spolupráci v Evropě klíčový závazek k dodržování lidských práv. Ten vytvořil legitimní základ pro pomalé vytváření a rozšiřování jinak všemi prostředky likvidovaných zárodků opozice. Režim navíc postupně začal trpět ekonomickou stagnací ve své podstatě nerentabilního ekonomického systému, který nedokázal zajišťovat dohodnutý základní životní standard (včetně až neuvěřitelného nedostatku některých druhů spotřebního zboží a potravin). Tento faktor měl

nepochybně pro většinu obyvatelstva větší význam než požadavek dodržování lidských práv. Závislost na Sovětském svazu se obrátila proti československým komunistům po roce 1985, kdy se stal generálním tajemníkem ÚV KSSS Michail S. Gorbačov. Zaměstnán vnitřními problémy prohnitého sovětského impéria uvolňoval Gorbačov tuhé politické a ekonomické řízení „zemí socialistického společenství“. Vývoj v ostatních zemích tohoto bloku začal nepřímo působit i na změny v Československu. Radikalizace a nárůst opozičních aktivit (demonstrace, samizdat, občanské iniciativy) se stávaly nepřehlédnutelným faktorem. Myšlenková impotence vedoucích představitelů režimu svázaných navíc odpovědností za krach pražského jara (která by se musela stát jedním z prvních bodů možné otevřené společenské diskuse) zabraňovala pokusu o skutečnou politickou i ekonomickou reformu. Souhrn zmíněných faktorů vedl k vytvoření atmosféry příznivé pro politickou změnu. Po impulsu daném 17. listopadem 1989 se po určitém váhání opozičních iniciativ stala tato změna v Československu skutečností.

Tento složitý vývoj se projevoval přirozeným způsobem i na okresní úrovni. Působil nepřímo i na konkrétní podmínky všedního života občanů.

STÁTNÍ MOC A JEJÍ NÁSTROJ

Obsah pojmu Státní bezpečnost

„Obsah, úkoly a cíle činnosti kontrarozvědky jsou dány bezpečnostní politikou Komunistické strany Československa, vyjádřenou v usneseních a rozhodnutích nejvyšších stranických a státních orgánů. [...] Politický charakter kontrarozvědky vyplývá z jejího základního poslání a vyžaduje důsledné uplatňování politických hledisek při plnění její preventivní a represivní funkce. To předpokládá důsledný třídní přístup všech pracovníků kontrarozvědky k plnění základních úkolů při plném respektování zájmů Komunistické strany Československa, socialistické společnosti, internacionálních zájmů socialistického společenství a mezinárodního dělnického hnutí.“

(Směrnice pro činnost pracovníků kontrarozvědky A-oper-I-1, článek 1, 1978)

Úkolem Státní bezpečnosti byla v podstatě ochrana stability moci Komunistické strany Československa (KSČ). Formálně to bylo vyhledávání, sledování, kontrola, vyšetřování a likvidace trestných činů vyjmenovaných v I. hlavě zvláštní části trestního zákona, tedy trestných činů proti republice.⁵

V praxi totalitního státu toto zadání znamenalo mimo jiné porušovat a obcházet zákony, pronásledovat politické odpůrce, používat nezákonných metod (od nelegálních odposlechů, sledování, provokací až po únosy či fyzické nebo psychické násilí), izolovat zemi od okolních zemí na západ od státních hranic. Státní bezpečnost působila mimo nezávislou kontrolu a kontrolu vůbec, vyjma kontroly KSČ. Charakteristickým rysem StB bylo

⁵ Byly to § 91 – vlastizrada, § 92 – rozvracení republiky, § 93 – teror, § 95 – záškodnictví, § 97 – sabotáž, § 98 – podvracení republiky, § 99 – poškozování státu světové socialistické soustavy, § 100 – pobuřování, § 101 – zneužívání náboženské funkce, § 102 – hanobení republiky a jejího představitele, § 104 – hanobení státu světové socialistické soustavy a jejího představitele, § 105 – vyzvědačství, § 106 – ohrožení státního tajemství, § 108 – vyzvědačství a ohrožení státního tajemství ke škodě státu světové socialistické soustavy, § 109 – opuštění republiky, § 112 – poškozování zájmů republiky v cizině. Srov. Trestní zákon. Panorama, Praha 1980.

soustředění moci, propojení zpravodajské a policejní činnosti (vyšetřování). Tyto funkce jsou v demokratickém politickém systému odděleny.

Za pozornost stojí, že struktura a činnost Státní bezpečnosti byly upravovány výhradně podzákonnými normami, rozkazy a nařízeními ministrů vnitra, případně náčelníků jednotlivých součástí StB. V platných zákonech byla zpravodajská funkce Sboru národní bezpečnosti, což byla nejdůležitější náplň činnosti StB, definována jen velmi vágně. Vlastní existence Státní bezpečnosti (pokud vůbec) byla zdůvodňována většinou jen stručně, mnohdy pouze tak, že se jedná o „složku SNB“. Úkoly StB byly podrobněji uvedeny v zákoně č. 149/1947 Sb. V pounorovém zákoně o SNB č. 286/1948 Sb. již zmínka o StB chybí. V zákoně č. 70/1965 Sb. o SNB je StB zmíněna velmi obecně, stejně jako v posledním zákoně o SNB č. 40/1974 Sb., v němž bylo ale dokonce mezi základními úkoly SNB uvedeno: „*soustřeďování a zpracovávání informací důležitých pro bezpečnost státu a jeho politický a hospodářský rozvoj*“. Kromě toho v zákonech o vymezení působnosti federálních orgánů v roce 1970 byla řešena obecně otázka kompetencí při řízení StB mezi federací a republikami.⁶ V zákonech o SNB byly uváděny všeobecně kompetence příslušníků SNB. Vlastní vymezení činnosti příslušníků StB podobně jako například otázky používání speciálních zpravodajských prostředků (tajných spolupracovníků, technických prostředků – odposlechů, cenzury korespondence či sledování) při činnosti Státní bezpečnosti byly upravovány výhradně podzákonnými normami vydávanými ministry vnitra nebo náčelníky jednotlivých součástí StB. Tento legislativní nedostatek nebyl pro aktivity StB rozhodující a jeho význam je třeba posuzovat v dobových souvislostech. Státní bezpečnost zaštiťená politickou podporou KSČ nemusela nijak bojovat o prosazení svého vlivu ve společnosti. Nedostupnost informací o StB (s výjimkou po odhalení zločinů Státní bezpečnosti z padesátých let v době pražského jara) byla naopak důležitou oporou její moci. O StB nebylo mnoho slyšet. Dokonce ani samotným názvem „Státní bezpečnost“ se na veřejnosti příliš neplýtvalo. To umocňovalo strach z neznámé síly.

⁶ Podle zákona č. 128/1970 Sb. z 20. 12. 1970 o vymezení působnosti ČSSR ve věcech vnitřního pořádku a bezpečnosti mělo federální ministerstvo vnitra řídit StB včetně Správy vyšetřování bez výjimky, dále řídit všechny útvary SNB v době ohrožení a řídit i Veřejnou bezpečnost jinak podřízenou republikovým ministerstvům vnitra ve zvláštních vyjmenovaných případech.

Nástin vývoje organizace Státní bezpečnosti na úrovni okresu

„Okresní správa SNB důsledně realizuje bezpečnostní politiku strany a státu v podmínkách SNB při plném respektování a praktickém uplatňování vedoucí úlohy KSČ.“

(Příloha k RMV ČSSR, ČSR, SSR č. 8/1977 – Vzorový organizační řád okresní správy SNB, článek 3)

Struktura a činnosti Státní bezpečnosti na nižších úrovních (od 70. let nazývaných tzv. územní útvary) nebylo na rozdíl od centrálních součástí StB prozatím věnováno příliš pozornosti.⁷ Přestože je rámec této studie vymezen lety 1960–1990, bude užitečné pro pochopení vývoje organizace StB na úrovni kraje a zejména okresu stručně představit i vývoj předcházející. Struktury StB na úrovni okresu nikdy nestály organizačně mimo krajské součásti StB, proto je třeba ještě i tuto souvislost brát v úvahu. Organizační zásady měly obecnou platnost, důraz ale bude kladen na vývoj organizace Státní bezpečnosti v okrese Havlíčkův Brod.

Dne 1. ledna 1949 bylo v ČSR zrušeno zemské uspořádání a bylo nahrazeno novým územním členěním s devatenácti kraji a 270 okresy. Současně byla v sídlech krajských národních výborů zřízena krajská velitelství StB (a vedle nich i krajská velitelství Sboru národní bezpečnosti, tzn. uniformované pořádkové a kriminální policie). Ve významných sídlech byly zřízeny ještě oblastní úřadovny StB a v sídlech okresů oddíly StB. Struktura krajského velitelství obsahovala kromě velení a týlových služeb tři operativní oddělení již tehdy se třemi základními tematickými okruhy zájmu StB: oddělení obranné (kontrarozvědné), politické (vnitřní zpravodajství) a hospodářské (ekonomická kontrarozvědka). Dále ji tvořila oddělení pomocná: výkonné (s referáty zjišťovacím, sledovacím a operativní techniky) a realizační (tj. vyšetřovací) a také oddělení zvané „malá Státní bezpeč-

⁷ Srov. Frolík, Jan: Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989. In: Sborník archivních prací, 2/1991. Archivní správa MV, Praha 1991, s. 447–510; Frolík, Jan: Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1949. In: Sborník archivních prací, 2/2002. Archivní správa MV, Praha 2002, s. 371–520. V první práci, zásadní pro téma vývoje organizační struktury StB, bohužel autor popisuje problematiku krajských a zejména okresních složek StB velmi okrajově. V druhé práci pak popis vývoje těchto struktur končí na konci padesátých let. Zásadní publikací týkající se mj. struktury územních útvarů StB je již zmíněná edice dokumentů Pavla Žáčka Nástroj třiedného státu. Edice obsahuje všechny dále uvedené interní akty řízení ministrů vnitra týkající se změn struktury složek StB na úrovni kraje a okresu.

nost“ (tj. spravující věci cizinecké a pasové). Oddíly StB v okresech měly obdobné zaměření, ale daleko méně početné personální obsazení, a tedy i jednoduchou organizační strukturu.⁸

V květnu 1950 bylo zřízeno ministerstvo národní bezpečnosti (MNB),⁹ jehož výkonnými součástmi se stala mj. i krajská velitelství Státní bezpečnosti a velitelství Veřejné bezpečnosti. Krajským velitelstvím byla podřízena okresní velitelství a jim pak stanice SNB. K 8. říjnu 1953 bylo MNB zrušeno a bezpečnostní složky byly včleněny opět do nově organizovaného ministerstva vnitra. Na základě usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ z 9. listopadu 1953 a následně Tajného rozkazu ministra vnitra číslo 197/článek 212 z 31. prosince 1953 byly zřízeny dne 1. ledna 1954 krajské správy MV a okresní oddělení MV. Do nich byla začleněna krajská a okresní velitelství StB a VB. Činnost státobezpečnostní složky přímo řídil náčelník okresního oddělení MV.

Tato úprava znamenala první sjednocení VB i StB do jediného celku v rámci kraje. Státní bezpečnost (ačkoliv se o ní v tomto období ve struktuře přímo nehovořilo) přímo řídil I. zástupce náčelníka KS MV, Veřejnou bezpečnost kontroloval jeho zástupce. Státobezpečnostními odbory byly:

II. odbor – kontrarozvědka (problematika zahraniční organizace, reemigranti, Němci, Jugoslávci, Řekové, Skupina přeshraničních spojů),

III. odbor – vnitřní zpravodajství (sionisté, „bývalí lidé“, církve a náboženské organizace, teroristická činnost),

IV. odbor – ekonomická kontrarozvědka (energetika a stavebnictví, těžké strojírenství, chemie, plánování, finance, lehký průmysl, distribuce).

Ve struktuře KS MV je vynecháno označení „I. odbor“, rezervované pro rozvědný odbor podřízený po stránce služební centrále rozvědky, který byl pak v období 1969–1989 veden jako oblastní odbor I. správy FMV. Úkolem tohoto odboru bylo zejména tipovat vhodné kandidáty pro spolupráci v zahraničí a plnění kontrarozvědných úkolů na území státu. (V rámci KS MV Hradec Králové byl I. odbor zřízen až od 1. dubna 1955.) Jako součásti krajské správy MV byly zařazeny i odbor vyšetřování a další zajímavé složky: krajský odbor nápravných zařízení (řídil věznice v kraji – u KS MV Hradec Králové zrušen 1. července 1956), 1. zvláštní oddělení (evidence svazků StB) a 2. zvláštní oddělení (kontrola korespondence).¹⁰

⁸ ABS, fond (dále f.) 310 (Velitelství StB), svazek (dále sv.) 10; f. A 31 (Statisticko-evidenční odbor), inventární jednotka (dále inv. j.) 1.

⁹ MNB bylo zřízeno nařízením vlády ČSR č. 48/1950 z 23. 5. 1950. Příčinou byla zřejmě snaha přiblížit se sovětskému vzoru (v SSSR existovalo MGB), čemuž by odpovídalo i zřízení Ministerstva státní bezpečnosti v NDR v téže době.

¹⁰ Národní archiv (dále NA), f. ÚV KSČ, 02/5 (Politický sekretariát 1951–1954), sv. 74, archivní jednotka (dále arch. j.) 195, bod 17.

V roce 1960 byla v Československu provedena územní reforma. Počet krajů a okresů byl zredukován z devatenácti na deset.¹¹ Tehdy byl z území patřících do té doby Pardubickému a Jihlavskému kraji vytvořen okres Havlíčkův Brod jako součást Východočeského kraje a ve stejném rozsahu existoval až do devadesátých let minulého století. S platností od 1. dubna 1960 byla stanovena nová organizace součástí MV v krajích a okresech. Ve Východočeském kraji byla zřízena Krajská správa MV Hradec Králové k plnění úkolů StB, její součástí byla i Správa Veřejné bezpečnosti v Hradci Králové. Krajské správě MV byla podřízena Okresní oddělení MV Havlíčkův Brod, Hradec Králové, Chrudim, Jičín, Náchod, Pardubice, Rychnov nad Kněžnou, Semily, Svitavy, Trutnov a Ústí nad Orlicí. Součástími okresních oddělení MV pak byla oddělení VB, řízená po odborné linii Správou VB Hradec Králové.¹²

Krajská struktura StB byla změněna v roce 1966. S platností od 1. července 1966 byly nahrazeny dosavadní krajské správy MV krajskými správami SNB (dále též KS SNB). Podle odůvodnění příslušného rozkazu tak měla být vyjádřena „*snaha upravit zaměření praktické činnosti MV, aby plně odpovídala úkolům rozvoje socialistické společnosti*“. Krajská správa SNB zahrnovala útvary štábní, dále útvary poskytující služby pro složky StB i VB, vyšetřování StB i VB a výkonné (operativní). V rámci KS SNB existovaly samostatný I. odbor (rozvědka), dále správa StB a v ní II. odbor (kontrarozvědka), IV. odbor (sledování), VI. odbor (technika), odbor vyšetřování StB a oddělení StB (nebo menší skupiny) v okresech. Kromě toho byla do KS SNB zařazena i správa VB a týlové složky.¹³ Dosavadní okresní oddělení MV byla zrušena a nahrazena okresními odděleními VB, dále byla v okresech zřízena oddělení pasů a víz a funkce okresních plnomocníků tiskového dohledu (cenzoři). Ze změn stojí za zmínku ještě zrušení archivních oddělení dosavadních KS MV (jejich úkoly převzaly státní archivy), zřízení krajských oddělení pasů a víz a krajských oddělení tiskového dohledu. Řízením krajských správ SNB byl pověřen I. náměstek ministra vnitra.¹⁴

Po přeměně státoprávního uspořádání na federativní od 1. ledna 1969 byly všechny územní útvary StB i VB převzaty do pravomoci republikových ministerstev vnitra, a to v podobě stanovené roku 1966. Důsledky známé centralizační revize federativních úprav ČSSR pro strukturu StB

¹¹ NA, f. ÚV KSČ, 02/2 (Politické byro 1954–1962), sv. 250, arch. j. 333, bod 3, Nová organizace KS MV a OO MV, projednáno a schváleno Politickým byrem ÚV KSČ 1. 3. 1960.

¹² ABS, Rozkaz ministra vnitra (dále RMV) ČSR č. 1/1960 z 2. 3. 1960 (Nová organizace součástí ministerstva vnitra v krajích a okresech).

¹³ ABS, RMV ČSSR č. 12/1966 z 24. 3. 1966.

¹⁴ Tamtéž.

v krajích představoval s účinností od 1. října 1971 společný Rozkaz ministrů vnitra ČSSR, ČSR a SSR č. 3/1971 Postavení náčelníka KS SNB a zásady organizace územních útvarů SNB. Náčelníky krajských správ SNB ustanovoval do funkcí ministr vnitra ČSSR na návrh ministrů vnitra České, respektive Slovenské socialistické republiky. Zástupcem náčelníka KS SNB byl náčelník (krajské) správy StB nebo náčelník (krajské) správy VB. Kázeňsky byl náčelník krajské správy SNB složitě podřízen ministru vnitra ČSSR a ministru vnitra republiky v rozsahu jejich působnosti; oba ministři měli při uplatnění této kázeňské pravomoci spolupracovat. Rozsah pravomoci náčelníka KS SNB pak byl velký a významně se dotýkal podřízenosti okresních součástí StB. Mimo jiné byl náčelník KS SNB jediným představitelem a zástupcem všech složek SNB v kraji, koordinoval jejich činnost mezi sebou i s partnery mimo MV, měl i rozsáhlé ekonomické pravomoci v rámci jemu podřízených složek SNB.

Součástí KS SNB byla správa StB v této podobě:

- náčelník (současně první zástupce náčelníka KS SNB),
- zástupce náčelníka S StB,
- vnitřní oddělení a operativní skupina,
- samostatné vyhodnocovací a statisticko-evidenční oddělení,
- 1. odbor – kontrarozvědka,
- 2. odbor – vnitřní zpravodajství,
- 3. odbor – ekonomická kontrarozvědka,
- 4. odbor – sledování,
- 6. odbor – zpravodajská technika,
- odbor vyšetřování StB.

Správě StB byly podřízeny oddělení a skupiny StB v okresech (případně i oddělení pasových kontrol na hraničních přechodech), které řídili zástupci náčelníků OS SNB pro StB a kde byli zařazeni operativní pracovníci StB. V okresech působila i oddělení pasů a víz (tehdy podřízená náčelníkovi krajského odboru pasů a víz).¹⁵

Na způsobu organizačního začlenění okresních oddělení StB do celku KS SNB se po několik let nic neměnilo, a to ani Rozkazem MV ČSSR č. 28/1974 Zásady organizace územních útvarů SNB. Z přílohy rozkazu – Vzorového organizačního řádu KS SNB – jsou ale velmi jasně patrné tři

¹⁵ ABS, Společný rozkaz ministrů vnitra ČSSR, ČSR a SSR č. 3/1971 z 27. 9. 1971, účinný od 1. 10. 1971 (Postavení náčelníka krajské správy Sboru národní bezpečnosti a zásady organizace územních útvarů SNB).

základní linie operativní činnosti a rozsah vyšetřovací pravomoci Státní bezpečnosti na úrovni kraje:

„Správa StB

- a) odhaluje činnost nepřátelských rozvědek a jejich záměry směřující vůči státnímu a společenskému zřízení ČSSR,*
- b) odhaluje protistátní činnost vnitřního nepřítelů a jeho snahy o spojení s vnějším nepřítelem, vede a organizuje boj proti ideologické diverzi,*
- c) provádí ochranu důležitých ekonomických objektů, významných institucí, organizuje a provádí opatření k zabránění úniku státního, hospodářského a služebního tajemství, prověřuje osoby určené pro styk se státním tajemstvím a zajišťuje metodickou pomoc státním a hospodářským organizacím.*

Odbor vyšetřování StB

- a) vyšetřuje trestné činy vymezené věcnou příslušností vyšetřovatelů StB,*
- b) provádí vyšetřovací úkony podle dožadání orgánů činných v trestním řízení,*
- c) zajišťuje úkoly v trestních věcech, které řídí správa vyšetřování.“¹⁶*

Dalším pokynem upravujícím činnost nižších součástí StB byl Rozkaz MV ČSSR č. 51/1974 Organizace a řídicí vztahy správ StB, účinný od 1. ledna 1975. Organizační struktura správ StB zůstala v zásadě totožná, posíleny byly nejvytíženější Správy StB Praha a Bratislava. Správám StB v krajích byla nadále podřízena okresní oddělení StB, v některých méně významných okresech to byly jen vysunuté skupiny příslušníků. Tyto složky tvořily detašovaná pracoviště krajské správy StB. Náčelníci krajských správ StB spadali pod řídicí pravomoci náměstků federálního ministra vnitra a rozkazem byla podrobně určena i řídicí, koordinující a kontrolní pravomoc centrálních součástí StB vůči územním složkám StB.

Zásadní organizační změnu a současně vytvoření konečné podoby struktury územních útvarů StB na úrovni okresu představoval společný Rozkaz ministrů vnitra ČSSR, ČSR a SSR č. 8/1977 Zřízení okresních správ SNB, účinný od 1. října 1977. Smyslem reorganizace základních článků bezpečnostních složek bylo vytvoření jednotného řídicího a výkonného organizačního celku SNB v okresech. Dříve navzájem samostatné

¹⁶ ABS, RMV ČSSR č. 28/1974 z 16. 8. 1974 (Zásady organizace územních útvarů SNB).

útvary – okresní oddělení VB, oddělení vyšetřování VB, oddělení (nebo skupiny) StB a okresní oddělení pasů a víz – byly začleněny do jednoho celku, okresní správy SNB. Do té doby byl každý z nich řízen podle odborného zaměření náčelníkem jiné součásti krajské správy SNB. Kooperace při plnění společných úkolů byla často závislá na osobních vztazích náčelníků. Určení zodpovědnosti za celkovou bezpečnostní situaci v okrese bylo obtížné. Neexistoval představitel SNB zastupující všechny okresní součásti jako partner tamních struktur KSČ a státu. Vázla i kooperace při předávání potřebných informací. Sjednocení se navíc jevilo i jako hospodárnější. Tato reorganizace byla součástí realizace dokumentu Hlavní směry činnosti SNB a vojsk MV do roku 1980, který byl schválen předsednictvem ÚV KSČ 19. prosince 1975.¹⁷

Byla zrušena samostatná okresní a obvodní oddělení VB,¹⁸ Městských správ VB v Brně, Košicích, Ostravě a Plzni a oddělení nebo skupiny krajských správ StB v okresech. V obvodech Prahy a Bratislavy nebyly zřízeny okresní, ale obvodní správy SNB a v Brně, Košicích, Ostravě a Plzni městské správy SNB.

Řízení SNB bylo tedy třístupňové: ministerstva – kraj – okres. Náčelník okresní správy SNB odpovídal v plném rozsahu za bezpečnostní situaci a plnění bezpečnostních úkolů v okrese. Jemu za své úseky odpovídali zástupce náčelníka pro Státní bezpečnost a zástupce náčelníka pro Veřejnou bezpečnost. Zástupce pro politickovýchovnou práci odpovídal náčelníku OS SNB za plnění úkolů stanovených ve směrnících pro činnost politickovýchovného aparátu.¹⁹ Okresní správa se dělila na funkční útvary (vnitřní oddělení a hospodářská skupina) a výkonné útvary (oddělení StB, odbor VB, oddělení vyšetřování VB a oddělení pasů a víz). Vyšetřování trestných činů spadajících do agendy StB bylo za celý kraj svěřeno odboru vyšetřování StB krajské správy.

Na společný rozkaz navazoval RMV ČSSR č. 24/1977 z 24. září 1977 Zabezpečení činnosti okresních správ SNB po linii StB. V souvislosti se zřízením OS SNB federální ministr vnitra Jaromír Obzina zřídil s platností od 1. října 1977 oddělení StB a vysunutá pracoviště StB u OS SNB v rámci krajských správ SNB. V rámci Východočeského kraje to byla oddělení Ha-

¹⁷ NA, f. ÚV KSČ, 02/1 (Předsednictvo 1976–1981), sv. 35, arch. j. 39, bod 9, 39. schůze PÚV KSČ, 8. 4. 1977.

¹⁸ Obvodní oddělení existovala v Praze a Bratislavě.

¹⁹ Roušar, František: Zkušenosti a cesty zkvalitňování řídicí práce OS SNB. In: Sborník materiálů z kursu náčelníků OS SNB konaného 14.–18. 11. 1981. VŠ SNB, Praha 1981. Směrnice pro činnost politickovýchovného aparátu SNB byly schváleny 50. schůzí předsednictva ÚV KSČ 7. 7. 1977.

vlíčkův Brod, Náchod, Pardubice, Semily, Svitavy a Ústí nad Orlicí. U OS SNB Trutnov, Jičín a Rychnov nad Kněžnou měli působit jen vysunutí příslušníci StB z KS SNB Hradec Králové.

V roce 1979 byla struktura okresní správy SNB upřesněna takto:

a) útvary OS SNB:

- vnitřní oddělení nebo útvar s podobnou pracovní náplní (např. štáb OS SNB),
- hospodářská skupina;

b) útvary OS SNB – složky StB:

- oddělení StB,
- oddělení pasů a víz;

c) útvary OS SNB – složky VB:

- odbor VB,
- oddělení vyšetřování VB.²⁰

Mimo popsanou strukturu Státní bezpečnosti je nutno zmínit i na územních strukturách StB nezávisle organizované a řízené struktury vojenské kontrarozvědky (VKR). Ta byla od roku 1951 až do roku 1990 součástí Státní bezpečnosti. Její členění se odvíjelo od organizačního členění armády. Na centrální úrovni to byla do konce roku 1963 VI. správa MV, přečíslovaná poté na III. správu MV (respektive postupně FSZS, FMV a SNB). Její strukturu tvořily odbory VKR jednotlivých vojenských okruhů, dále oddělení a nakonec na nejnižší úrovni referáty VKR. V rámci okresu byly tedy struktury VKR přítomny, pokud se na jeho území nalézal nějaký vojenský objekt. VKR tedy byla oddělenou součástí systému StB. Její zaměření bylo úzké a silně ovlivněné podmínkami uzavřeného světa armády. Základními úkoly VKR byla ochrana armády před výzvědnými a rozkladnými aktivitami potenciálního vnějšího nepřítele (což byl kromě spojenců SSSR a států Varšavské smlouvy prakticky každý cizí stát), před nebezpečnými vnitřními vlivy narušujícími morálku a bojeschopnost armády a preventivní ochrana utajovaných skutečností. VKR se tedy zabývala monitorováním a znemožňováním snah protivníka o přímou vizuální špionáž, odhalováním a prověřováním veškerých kontaktů (osobních, písemných, telefonických, cest) vojáků z povolání, vojáků základní služby, civilních zaměstnanců, ale i občanů z okolí vojenských objektů (tzv. CPP – civilní přílehlé prostředí) se zahraničím. VKR preventivně prověřovala

²⁰ ABS, Nařízení ministra vnitra (dále NMV) ČSSR č. 22/1979 z 6. 8. 1979 (stanovilo zásady organizace Sboru národní bezpečnosti v krajích a okresech).

osoby, u kterých byla kvůli jejich vazbám na zahraničí (často etniční Němci) nebo politickým postojům i jen zcela hypotetická možnost spolupráce s cizí zpravodajskou službou. VKR samozřejmě sledovala i hospodářskou kriminalitu vojáků, plnila i funkci vojenské policie. Zájem VKR byl v podstatě omezen na uzavřené vojenské objekty (kde jiné složky StB neměly možnost operovat) a na související prostředí a osoby. V praxi VKR spolupracovala s územními útvary StB na zajištění těchto úkolů. Složky společně „rozpracovávaly“ vytipované občany a předávaly si zajímavé poznatky.

Torzovitě dochované materiály příslušných součástí VKR umožňují většinou jen velmi schematicky postihnout konkrétní náplň jejich agendy.

Na území okresu Havlíčkův Brod existovaly tyto součásti VKR:

- oddělení VKR 4. tankové divize se sídlem v Havlíčkově Brodě. Oddělení této druhosledové divize „obhospodařovalo“ několik desítek podřízených útvarů i mimo území okresu. Pro představu, v 80. letech se jednalo například o štáb 4. tankové divize v Havlíčkově Brodě, 7. tankový pluk a 4. průzkumný prapor v Jindřichově Hradci, 8. tankový a 4. protiletadlový pluk a 4. prapor oprav techniky v Jihlavě, 13. tankový pluk v Čáslavi, 9. motostřelecký pluk ve Znojmě, 6. dělostřelecký pluk v Jemnici, 4. samostatný raketometný oddíl v Jemčině, 5. spojovací prapor, 6. prapor chemické ochrany, 6. zdravotnický prapor, 4. prapor materiálního zabezpečení a 3. prapor letecké vojskové opravny v Havlíčkově Brodě a další. Podřízenost útvarů se ale měnila podle organizačních změn a přesunů armádních jednotek.

- referát VKR 52. muniční základny v Chotěboři-Bílku. Úkoly tohoto útvaru byly především mobilizační. Na starosti měl více vojenských útvarů, většinou dislokovaných na území okresu. Stav v roce 1987 byl následující: 1. sklad munice Chotěboř-Bílek, 2. odloučený sklad munice Dobronín, 1. okruhový zdravotní sklad Golcův Jeníkov, Okresní vojenskou správu v Havlíčkově Brodě, Štáb civilní ochrany v Havlíčkově Brodě, 1. okruhový spojovací sklad a opravnu v Červených Pečkách, 1. okruhový sklad politických a osvětových prostředků v Čáslavi, 5. pobočku ženížního skladu ve Hněvkovicích, 22. automobilní prapor v Chotěboři-Bílku, 24. automobilní prapor Čáslav, 3. strážní rotu Šlapánov a stráž podniku Motorpal v Havlíčkově Brodě.²¹

Dochovaný součinnostní plán O StB Havlíčkův Brod a Oddělení VKR VÚ 4553 Havlíčkův Brod (tj. 4. tankové divize) ukazuje příklad spolupráce. O StB mělo zjišťovat zájem civilních osob, vizových cizinců a dip-

²¹ ABS, objektový svazek a. č. 1288, r. č. 028840, statická část.

lomatů kapitalistických zemí o vojenskou problematiku, sledovat problematiku příjezdů cizinců, diplomatů, cest čs. občanů do zahraničí, emigrace, vystěhování a žádostí o vycestování rodinných příslušníků vojáků, předávat poznatky související s vojenskými objekty, koordinovat využití tajných spolupracovníků v civilním přilehlém prostoru (obytné domy v sousedství vojenských objektů) a podílet se na akcích vyhledávaných krajskou správou StB s návazností na VKR. Všechny poznatky získané při uvedených činnostech mělo oddělení StB předávat oddělení VKR, které ale bylo samo plně odpovědné za kontrarozvědnou ochranu svěřených vojenských objektů. Jedinou další povinností bylo předávání zajímavých poznatků.²²

Z hlediska organizačního zajišťovalo sice okresní oddělení StB agendu tematicky totožnou s centrálními a krajskými součástmi (tzv. linie), ovšem v rozsahu přiměřeném skromnějším podmínkám okresu. Některé funkce z praktických důvodů zcela chyběly, například vlastní personální kapacity pro fyzické sledování, pro aplikaci zpravodajské techniky nebo pro vyšetřování. Okresní oddělení StB neudržovala například ani přímé styky se sovětskými poradci působícími v ČSSR nebo s partnery ze spřáteleného zahraničí.²³ Některé z těchto služeb zajišťovaly nadřízené součásti, zejména krajské správy StB, jiné pak zprostředkovaně centrální součásti StB. Podstatná je závislost na krajské správě StB, kterou okresní oddělení nemohlo při kontaktech s centrálními strukturami obcházet. Tyto závěry potvrzuje velmi výstižně například hodnocení náčelníka S StB Hradec Králové z konce roku 1967, které se vztahovalo k nové organizaci krajské struktury StB, zavedené v předcházejícím roce: okresní oddělení StB a skupiny StB se podílí na dobrých výsledcích správy. Sama existence oddělení a skupin je při zapojení všech prostředků kontrarozvědné činnosti na teritorium daného okresu značnou prevencí. Těžiště jejich práce spočívá ve vyhledávání

²² ABS, objektový svazek a. č. B-1043, r. č. 028098, statická část, Součinnostní plán mezi O StB Havlíčkův Brod a OVKR VÚ 4553 Havlíčkův Brod v problematice ochrany vojenských objektů v posádce Havlíčkův Brod, 11. 2. 1986, náčelník O StB Havlíčkův Brod kpt. JUDr. Miloslav Kolářský a náčelník OVKR VÚ 4553 Havlíčkův Brod pplk. Josef Venc.

²³ Výjimkou byla sídla sovětských posádek na území ČSSR po srpnu 1968, kde existovala úzká součinnost StB a KGB při tzv. kontrarozvědné ochraně jednotek Střední skupiny sovětských vojsk. Jediným objektem sovětské armády v okrese byla vojenská komandatura zřízená na podzim roku 1968 v Havlíčkově Brodě, jejíž existence je doložena minimálně do roku 1975. Její „kontrarozvědnou ochranu“ ovšem zajišťovalo O StB Havlíčkův Brod jen ve spolupráci s československou vojenskou kontrarozvědkou.